

tőke-munka kapcsolatban rejlő alapvető aszimmetriát. Ez olyan kiemelkedő felismerés, ami arra int, hogy attól, hogy valaki elveti a szocpégét, attól nem kell ugyanúgy elvenni a kappégét, illetve a kappégét is elemezni kell. Azt a munkát, amit János érthető módon nem végzett el, Magyarországon az *Überhaupt*, a Bence-Kis-Márkus-könyv teljesítette.⁴ Amikor például ma is sokan furcsa módon visszatérnek a marxista kapitalizmuskritikához, a mai magyar viszonyokról és a világról, számomra érthetetlen dolgokat mondanak, kár, hogy nincs a birtokunkban János-tól ennek a kérdésnek egy alapos tisztázása.

LAKI MIHÁLY: Kovács János Mátyás következik.

KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS: A történetíró ritkán találkozik a memoáráróval, ha mégis, kár tagadni, első érzése akarva-akaratlan a csalódás lesz. A szerző ellopta előle a show-t. Amire ő évek, évtizedek óta készül, valami hasonlót tart a kezében, ércnél maradandóbb formában, hogy úgy mondjam, de sajna nem ő írta. Az emlékmű áll, inentől fogva ez lesz az etalon, viszonyulni és visszanyúlni kell hozzá, elismerően vagy szemrehányóan, bárhogya is legyen, a szerző életanyaga feltárásának és közreadásának érdeme jobbára most már magáé a szerzőé marad. Különösen így van ez akkor, ha az önéletrajz „rendhagyó”, és a szerző szándékosan az eszméletörténész bőrébe bújik, és – mint mondja – miníesszéket ír, nem is akármilyeneket, mélyen behatolva a történetíró felségterületére. Még hozzá úgy, hogy nem pusztán a személyes alkotói szándékairól lebbenti föl a fátylat, hanem *par excellence* történészi tevékenységeket is végez, olyanokat, mint önmaga elhelyezése az egyetemes közgazdaságtudományban vagy művei hatásának elemzése, nemegyszer igen önkritikusan.

Elhatároztam, azért se leszek féltékeny, sőt, örülök, hogy János rengeteg fáradságtól megkímélt. Ha egyszer bele is nézhetnék abba a több mint száz dossziéba (17. o.), amelyben memoárja nyersanyagait tárolja, örömem akkor lenne igazán teljes, azt hiszem.

KORNAI JÁNOS (*mosolyogva*): Ez attól is függ, hogy most mit fogsz mondani!

KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS: Vállalom a veszélyt. Úgy döntöttem, hogy János önéletrajzát nem tudományos pályájától független műalkotásnak tekintem, hanem – remélem, intencióihoz híven – pályája jelentős állomásának. Azt vizsgálom, hol tart most a szerző a számára fontos kutatási programokban. Más szóval, igen komolyan veszem, amit írt, nem tekintem a memoárt egyszersmind hattyúdálnak, inkább egy tanulási folyamat részének, amely „szoros olvasást” érdemel.

Nem kell megjedni, nem száguldok át a fennmaradó öt percben az elmúlt ötven éven, nem fogalmazok meg nagy ívű hipotéziseket János pályájáról, mindössze egyetlen fontos műre koncentrálok, az *Anti-equilibrium*ra, s nem kijelentek, hanem inkább kérdezek. Részben megismétlem korábbi kérdéseimet, melyeket néhány éve

⁴ Az *Überhaupt* nyilvános megjelenése: Bence György-Kis János-Márkus György: *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* T-Twins, Budapest, 1993.

Bécsben tettem fel neki, amikor közösen ellógtunk egy konferenciáról. Akkor kutatási programjának folyamatosságáról faggattam, arról, hogyan következik a „túlzott központosításból” a „két szintű tervezés”, abból meg az *Anti-equilibrium* és így tovább. Bevallom, egy kicsit provokáltam is, azt firtattam, vajon ellen tudott-e igazán állni a hatvanas évek elején a komputópia kísértésének, illetve nem éri-e azt, hogy az *Anti-equilibriummal* anno zsákutcába lavírozta bele magát, ahonnan nehéz volt kijönnie. Úgy éreztem, hogy fájó pontokra tapintottam, és ebben az érzésben az Önéletrajz most megerősített. Az *Anti-equilibrium* Jánosnak még mindig túl nagy falat, amelyet se kiköpni, se lenyelni nem nagyon tud szerintem. Húsz kerek oldalt szentel neki, és sok-sok vívódásáról számol be ezeken az oldalakon.

Bécsi kérdéseimnek voltak közvetlen előzményei is. Nem sokkal korábban, 1996-ban, Jánost két bírálat is érte általa becsült fiatalabb kollégáitól. Ha jól emlékszem, Soós Attila ismert cikkei óta⁵ nem illette őt ilyen komoly kritika Magyarországon. Az egyik szerzője Pete Péter volt, a másiké Vincze János. Pete azt nehezményezte, hogy János az *Anti-equilibriumban* összekeveri a neoklasszikus elmélet logikai magyarázó erejét az elmélet közvetlen tapasztalati relevanciájával, s az utóbbit támadva azt hiszi, hogy az előbbi is kétségbe vonta.⁶

PETE PÉTER közbeszólása: Ha tudom, hogy erről lesz szó, akkor el sem jövök.

KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS: Vincze a cikkében⁷ a kelet-európai különúttal kapcsolatos illúziók speciális magyar okaként Kornai hatásáról ír, idézem: „jöllehet a cseh és lengyel közgazdászok is jól ismerték az *Anti-equilibriumot*, tapasztalatom szerint ők jóval kritikusabban álltak annak mondanivalójához, mint magyar kollégáik. Számos magyar közgazdász – érzésem szerint – Kornai János művével mintegy igazolni látta legrosszabb sejtéseit a nyugati közgazdaságtant illetően, és elégedetten vette tudomásul, hogy nem kell sokat törődni vele. Ez egyébként Kornai ajánlásaival is ellentétes, hiszen ő könyvében hangsúlyozta az általa bírált elméletek jelentőségét és azok megismerésének fontosságát minden közgazdász számára.” (i. m. 334. o.)

Emlékeim szerint Pete szavai eléggé felháborították Jánost, Vincze szövegét se nagyon szerethette, mert vele egybecsengő, ám élesebben fogalmazott megállapításaimat felettébb rossznéven vette. Bécsbe már úgy érkezett, hogy ezt el fogja mondani nekem. Íme, egy rövid ízelítő abból, amit én írtam⁸ ugyanarra a konferenciára, amelyre Pete és Vincze írása is készült: „a nyugatosodás vágya már a hatvanas évek eleje óta ott munkál a magyar elméleti közgazdászok szívében. A »mi-ként nyugatosodjunk?« kérdésére – mint ismeretes – először Kornai János próbál komolyan felelni az *Anti-equilibriumban*. Meglehetősen ambivalens módon, egyszer-

⁵ A hiányjelenségek magyarázatához: keresletmennyiség és strukturális rugalmatlanság. *Közgazdasági Szemle*, 1985. 1. sz. és A hierarchikus gazdaságirányítás, a pénz restriktív szerepe és a „hiánygazdaság”. *Közgazdasági Szemle*, 1985. 3. sz.

⁶ Mi az általános az általános egyensúlyelméletben? *Közgazdasági Szemle*, 1996. 5. sz. 437–442. o.

⁷ Van-e magyar út az elméleti közgazdaságtanban? *Közgazdasági Szemle*, 1996. 4. sz. 331–335. o.

⁸ Örökség, utánpótlás, felfedezés. *Közgazdasági gondolkodás Magyarországon 1989 után*. Töprengés leltár közben. *Közgazdasági Szemle*, 1996. 4. sz. 321–326. o.

re ünnepelve és porba taszítva az akkori célállomást. A hetvenes és nyolcvanas évek reformközgazdaszai nemigen távolodtak el Kornai eszményképétől, valamifajta általános (összehasonlító) közgazdasági rendszerelmélettől, amely az általános egyensúlyelmélet romjain épült volna fel, a Kelet és a Nyugat tapasztalati és módszertani tégláiból.” (i. m. 322. o.)

Ehhez előszóban hozzátettem, furcsa ellentmondást érezek kutatási programja és az általa propagált tudományszociológiai minta között. Egyfelől az *Anti-equilibrium*ban János mindennek elmondja az általános egyensúlyelméletet, másfelől viszont nap mint nap példaképként állítja a kelet-európai közgazdászok elé, egyebek között ifjabb kollegái elé, az azt létrehozó tudományszociológiai környezetet: tessek publikálni, teljesítményt mérni, karriert csinálni, kimenni Nyugatra stb. Megkérdeztem tőle: nem fél-e attól, hogy az első hatás az azóta eltelt negyedszázadban erősebbnek bizonyult, és a kelet-európai közgazdászok számos nemzedéke azt vont le az *Anti-equilibrium*ból, hogy nincs igazán értelme művelődni, viszont létezik egy kelet-európai *Sonderweg*, egy harmadik út? Nem adott-e lovat a reformközgazdászok, később „transzformerek”, relativista hajlamai alá, illetve azon törekvésük alá, hogy a közgazdasági elméletet napi pragmatikus igényeik szerint adjusztálják?

Kifejezetten örültem, hogy válaszat nem intézte el a *habent sua fata libelli* aranyigazságával, meg annak is, hogy nem volt kész elutasító válasza. Ez – bevallom – kellemes meglepetésként ért. Kíváncsian vártam hát a memoárt, igaz, előtte az Olivier Blanchard-ral folytatott beszélgetése⁹ kissé lehangolt, hisz ott leginkább keserűségéről számolt be, amiért könyve kevés figyelmet keltett a nemzetközi kutatói közösségben. Ehhez képest az Önéletrajz meglepően önkritikus. János olyanokat ír, hogy „[m]ai fejjel úgy látom, hogy kritikám tudományelméleti kiindulópontjában komoly hibák voltak” (194. o.); „[s]okféle hibát követhet el a modellépítő, de azt nem lehet felróni neki, hogy elvonatkoztat a valóságtól” (194. o.); „[n]em az elmélet tisztaságát ... kellett volna bírálni” (195. o.); „lebecsültem a neoklasszikus iskola fejlődési készségét és képességét” stb. (203. o.)

Mit gondoljon azonban az olvasó, mikor az önbírálatot temérdek „no de”, „viszont”, „mindazonáltal” követi. Úgy kezdődik az egész, hogy (nem az elmélet tisztaságát, hanem) a neoklasszikus iskolát magát kellett volna bírálni, az interpretálókat és tanítókat. Úgy folytatódik, hogy sok ponton „jó irányban tapogatózott” az *Anti-equilibrium*. Majd, ami tényleg meglepett, hogy a „racionális választás” ügyében János mintha visszazökkenne az *Anti-equilibrium* kritikái stílusába, és *en bloc* ítéli el a neoklasszikus elméletet. Etalonként ugyan elismeri, majd általános bírálatba fog. Idézem: „[s]ajnos a neoklasszikus iskola százféle modelljében nem ebben az árnyalt értelmezésben [mármint az övéhez hasonlóan] alkalmazzák a konzisztens racionális döntéshozó modelljét. Ehelyett felteszik: a szigorúan konzisztens hasznosságmaximalizáló, optimalizáló modell jól-rosszul, de megközelítően mégiscsak leképezi a tipikus emberi magatartást.” (196–197. o.) Tehát olyan kijelentést tesz, amire Pete Péter megint cikket írhat. Majd azt mondja János, hogy valóban csapongó, túl ambiciózus, de eredeti vállalkozásnak tartja könyvét. Leg-

főbb kritikusa, Frank Hahn ismert recenzióját („Rosszkezdünk tele”)¹⁰ idézi arról, hogy sok jó dolog van a rosszak mellett az *Anti-equilibrium*ban, „és a jók közt van néhány, ami igazán nagyon jó” (207. o.). Tehát János értelmezésében szó sincs zsákutcáról, az *Anti-equilibrium* – mint állítja – mindössze „félkudarca”.

Érdekes módon, miközben hősiesen küzd a Pete által kifogásoltakkal, és képesnek bizonyul fájdalmas beismerésekre is, a Vincze és általam is felvetett – nevezük így – delegitimációs hatással mind a mai napig egyáltalán nem foglalkozik, sőt, a memoár majd minden fejezetében visszaköszön megelégedése, amelyet nyugatosító szerepének sikere miatt érzett. Krónikásként nem szívesen tenném fel azt a történelmietlen kérdést, hogy mi lett volna a kommunista gazdaság kutatásából – mind a sajátjából, mind a kelet-európaiból általában –, ha János hamarabb békél meg a neoklasszikus elmélettel, és mondjuk, annak újinstitutionalista kiterjesztése felé tájékozódik. Azt viszont ugyanebben a minőségemben tudom, több száz mélyinterjú, konferencia- és folyosói beszélgetés után, hogy ez a kérdés igenis mindmáig foglalkoztatja a kelet-európai közgazdászokat – s nem csupán a klauszi arrogáns modorban.

„Kornaitól megtanultam, hogy odaát se tudják jobban” – hallottam már János számos kortársától. Azt mondják, Kornai felnyitotta a szemüket. „Kornaitól *sajnos* azt tanultam, hogy odaát se tudják jobban” – panaszkodnak nekem egy-két generációval lejjebb – „Kornai elhomályosította a látásomat”.

Megígértem, hogy nem kijelenteni, hanem kérdezni fogok. Mondd János, nem tartasz-e attól, hogy az eklektika dicséretével, a „fél lábbal benne vagyok a főáramlatban, fél lábbal pedig kinn” – hogy legújabb metaforikus önjellemzésedet idézzem –, tehát nem tartasz-e attól, hogy konzerválsz egy kritikai programot, az *Anti-equilibrium* eredeti programjának egy részét, amit már valójában magad sem szeretnél osztani? Köszönöm a figyelmet.

LAKI MIHÁLY: Következik Gács János.

GÁCS JÁNOS: Köszönöm. János önéletrajza izgalmas, tartalmas és megrendítő olvasmány. Nagyon jónak tartom én is, hogy megírta. A legkülönbözőbb fajta olvasóhoz jut el, és készteti őket gondolkodásra. Lackó Marival együtt írtunk egy recenziót a BUKSZ számára *Kornai a világban és itthon* címmel,¹¹ és részben ennek alapján fogok most beszélni, mégpedig két témáról.

A mi szemszögünk nagyon sajátos: közeli és korai tanítványai voltunk Jánosnak; munkatársai, barátai vagyunk, személyesen, család a családdal, szóval egészen szoros kapcsolatban állunk egymással. Ezt figyelembe véve, nagyon meglepő volt, mennyi új részt találtunk az önéletrajzában. Az első néhány fejezet egész korszakot fog át, s ennek anyaga számunkra teljesen ismeretlen volt. Tehát együtt töltöttünk 35 évet, de nem hallottunk arról, hogy Kornai hogyan élte túl a zsidóüldözést, mit csinált az 50-es években, nem mesélt nekünk az 56-os forradalom napjairól, arról

¹⁰ The Winter of our Discontent. *Economica*, 40. évf. 159. sz. 322–330. o.

¹¹ BUKSZ, 2005. téli szám, 366–371. o.

⁹ Olivier Blanchard: Interjú Kornai Jánossal. *Közgazdasági Szemle*, 1999. 3. sz. 201–212. o.